

The research problem is the complexity of the objective evaluation of the results of the training of future social educators as a result of the declarative and general expected results determined in educational standards. The objectives of the article are to determine the role of informal education in the process of training of future social educators; characterize the content and structure of professional competence as a result of the activities of formal and informal educational systems. The essence and structure of professional competence in scientific literature and the content of educational professional programs are analysed. The conclusion is drawn as to the lack of reflection in the structure of the professional competence the specifics of future activities of social educators. The place of informal education in the process of forming professional competence of future specialists is defined. The conclusion of the necessity of development and testing of the methodology of pedagogical experiment on the influence of informal education on the level of professional competence of future specialists is made.

Key words: professional competence, structure of professional competence, future social educators, professional training, informal education, competence approach, content of education, content of informal education.

УДК 377.1

В.В.Рибалка,

доктор психологічних наук, професор,

(Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України імені Івана Зязюна,
Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи НАПН
України).

valentyn.rybalka@gmail.com

ДЕМОКРАТИЧНА ПАРАДИГМА В ОСВІТІ ТА РОЗВИТОК ОСВІТЯНСЬКОГО ОСЕРЕДКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Розглядаються особливості розвитку освітянського осередку громадянського суспільства в Україні, який орієнтується на головні аспекти актуалізації громадянського суспільства в розвинених країнах світу. Оскільки в останні десятиліття в освіті відбувається зміна авторитарної парадигми на демократичну, то в умовах побудови демократичної України, в якій утверджується народовладдя, її освітня галузь має будуватися на демократичних принципах, процедурах і умовах. Ця думка вже більше двох століть обстоюється у світовій філософії та педагогіці, в якій утверджується демократична парадигма як основа побудови демократичної держави, громадянського суспільства і особистості громадянина. Робиться висновок, що демократизація має охоплювати всі періоди вікового становлення людини – від народження, дитинства, юності до молодості, зрілості й далі. Тому вказані у статті демократичні принципи, процедури і умови мають бути єдиними для усього життя особистості, реалізуючі при цьому свою якісну і кількісну вікову специфіку. Обґрунтовується, що сутність демократичної парадигми, демократичних принципів та процедур діяльності української освіти слід ще краще усвідомити, зрозуміти, розвинути, перевести на мову дидактики, втілити у доречні методи і технології навчання і виховання. Цьому має сприяти краще пізнання історичного досвіду її розробки, накопиченого зарубіжними і вітчизняними філософами, соціологами, педагогами і психологами, а головне – усвідомлення гострої потреби у демократизації країни та суспільства, у розвитку особистості громадянина і громадянського суспільства. Представлені дані будуть корисними для розгортання комплексної роботи з побудови освітянського осередку ефективно діючого громадянського суспільства України – як форми прямої демократії та умови соціально-економічного прогресу українського народу.

Ключові слова: громадянське суспільство; суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава; демократичні принципи, процедури й умови; пряма демократія, демократична парадигма освіти.

Актуальність дослідження. У Конституції України, в першій її статті, стверджується, що "Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава" [3]. Тому усі інститути держави і суспільства мають зосередити свої зусилля саме на забезпеченні розвитку в країні саме цих, вказаних в Основному Законі України ознак – її демократизації, соціалізації, зростанню правової культури її громадян.

У зв'язку з цим, в нашій статті ставиться **мета** обґрунтування необхідності соціально-

психологічного забезпечення становлення демократичної парадигми в системі освіти, зокрема – через створення освітянського осередку громадянського суспільства як форми прямої демократії [1–11].

Виклад основного матеріалу. Одне із головних положень, щодо якого автор згодний з думками інших фахівців і яке він піддає психолого-педагогічному обґрунтуванню, полягає в тому, що в умовах побудови демократичної України, в якій утверджується народовладдя (грец. *demokratia* – влада народу, від *demos* – народ і *kratos* – влада), її освіта та освітній процес в її закладах має будуватися на демократичних принципах, процедурах і умовах. Ця думка вже більше двох століть обстоюється у світовій філософії та педагогіці, в якій утверджується демократична парадигма – як основа побудови демократичної держави, громадянського суспільства і особистості громадянина. Можна погодитися з думкою деяких сучасних психологів і педагогів, що в останні десятиліття в освіті відбувається зміна авторитарної парадигми на демократичну. Судячи по доступним автору джерелам, ця парадигма вже здавна розглядається рядом мислителів, серед яких слід відмітити передовсім таких реформаторів американської освіти, як Т.Джефферсон (1743-1826), Н.Вебстер (1758-1843), Дж.Дьюї (1859-1952). Останній у своїх працях "Школа і суспільство" (1899 р.), "Демократія та освіта" (1916 р.) та ін. сформулював демократичну концепцію освіти, що справила величезний вплив на навчання учнівської молоді і дорослих у США та інших країнах – Канаді, Австралії, Швейцарії, Росії та ін.

Ось як сам Дж.Дьюї визначає головні ідеї своєї демократичної концепції: "Оскільки освіта є процес суспільний, а суспільні основи освіти бувають різні, то для того, щоб обговорювати стару і будувати нову освіту, необхідно мати визначений ідеал суспільства. Для оцінки важливості того чи іншого виду суспільного життя нами вибрані два положення: ступінь спільності інтересів групи для всіх її членів і свобода взаємодії даної групи з іншими. Інакше кажучи, небажано будувати суспільство, яке встановлює внутрішні та зовнішні перешкоди для вільної взаємодії і обміну життєвим досвідом між людьми. Демократичне суспільство забезпечує рівний доступ своїх членів до всіх благ і гнучке пристосування своїх установ через взаємодію різноманітних видів спільного життя. Освіта в такому суспільстві створює у людей особистий інтерес до суспільних стосунків та управління суспільством і такий світогляд, завдяки якому зміни у суспільстві відбуваються поступово, не породжуючи безладу".

Зазначимо, що в Росії, після реформи 1861 року і формального звільнення від кріпацького рабства більшості сільського населення країни (зазначимо тут, що і США саме в цей час позбулися рабства – внаслідок громадянської війни 1861-1865 рр.), про необхідність запровадження громадянських, демократичних засад у народне життя думали багато мислителів. Приміром, про це писав видатний український філософ, соціолог, історик і педагог М.П.Драгоманов. Живучи у 1876-1889 р.р. у Женеві й очолюючи там осередок вітчизняних політичних емігрантів, він видавав публіцистичний збірник "Громада" (усього було надруковано 5 томів), в якому, зокрема закликав співвітчизників вже тоді звернути увагу на досвід політичного устрою і освіти США і Швейцарії. Можна не сумніватися, що висловлені М.П.Драгомановим громадянські, демократичні ідеї були добре відомі його послідовникам – І.Я.Франку, Л.Українці, В.І.Вернадському, А.С.Макаренку, Г.І.Ващенку та ін.

Ми маємо підстави стверджувати, що вітчизняні психологи і педагоги не залишилися тоді осторонь світового процесу демократизації школи і найбільш відомим втілювачем демократичної концепції, парадигми в освіту став А.С.Макаренко як народний вчитель. Існують біографічні свідчення про те, що А.С.Макаренко був знайомий з роботами і демократичною концепцією освіти Дж.Дьюї вже у 1921 році. В його соціально-педагогічній системі демократична парадигма була блискучо втілена з урахуванням народних традицій. Цьому безумовно сприяло й те, що у 1920-х роках в СРСР вийшли багатьма виданнями вказані вище праці Дж.Дьюї, а сам він 1928 року був запрошений Наркомпросом СРСР в якості іноземного радника з питань розбудови радянської освіти на основі його демократичної концепції. Проте пізніше, у 1937 році, з утвердженням в СРСР сталінської ідеології авторитаризму, його праці як "прибічника і захисника троцькізму", були заборонені, а послідовники його педагогічних ідей здебільшого репресовані. Була закрита і комуна А.С.Макаренка, а він сам помер від інфаркту 1 квітня 1939 року...

Тому можемо погодитися с деякими психологами і педагогами в тому, що в сучасній Україні відбувається, хоча і зі значним запізненням і надто повільно, трансформація освіти, для якої характерна зміна авторитарної парадигми на демократичну.

Саме поняття парадигми (від грецького – приклад, взірець) означає "прийняту певним науковим співтовариством модель постановки та вирішення проблем, яка забезпечує існування наукової традиції. Застосування терміну "парадигма" у цьому сенсі було започатковане у праці Куна "Структура наукових революцій"... Концепція П.Куна, для якої засадничим є поняття "наукове співтовариство", спрямована проти надісторичної нормативності епістемологічних образів науки; наголошує на їхній функціональній залежності від панівного в дану історичну епоху способу діяльності наукового співтовариства; викриває умовність демаркаційної лінії, що відокремлює раціональну науку від нераціональних форм інтелектуальної діяльності. За Куном, наукова революція – це зміна парадигм, точніше, повна або часткова зміна "дисциплінарної матриці" [13]. Таке розуміння парадигми повністю відповідає сутності зміни авторитарної парадигми на демократичну в українській освіті, що реально розпочалася на початку 90-х років ХХ століття. А історична спроба – з 1920-х років минулого століття.

Покажемо в цьому плані вважаємо також висновок, до якого дійшли редактори і автори колективної американсько-української монографії "Культура і спільнота у становленні педагога" (2000 р.) професори Крістофер Кларк і Тетяна Кошманова. Вони вважають, що "вчитель критичної педагогіки є освітянином і політичним активістом. У навчальному класі він створює "спільноту учіння", що сприяє розвитку демократичних цінностей і практик через групове розв'язання проблем. У коледжі викладач бере участь у розвитку програми і навчального розпорядку. У широкій суспільній спільноті педагог працює над поліпшенням навчальних умов та освітніх можливостей через її залучення у політичну діяльність... Головним у теоріях критичної орієнтації є важливість розвитку у майбутніх вчителів демократичних цінностей, допомоги студентам знайти їх голос і розвинути їх ідентичність, пов'язання їх навчального досвіду з роботою у великій освітній спільноті. На побутовому рівні критичну педагогіку переважно розуміють як синонім соціал-конструктивізму" [4]. До речі, одним із засновників вказаного напрямку педагогіки, тобто соціал-конструктивізму, американські фахівці вважають Л.С.Виготського, зіставляючи його погляди саме з ідеями Дж.Д'юї. Можна припустити, що під час перебування Дж.Д'юї у Москві в кінці 1920-х років, ці мислителі могли зустрітися і обмінятися своїми думками...

Слід зазначити, що демократична парадигма вже починає запроваджуватися у сучасній українській освіті. Серйозне наукове обґрунтування демократизації освіти саме через громадянське суспільство здійснене групою сучасних філософів, соціологів, педагогів, які працюють за українсько-канадським проектом "Демократична освіта", котрий очолює директор Центру вивчення демократії Університету Квінз (Канада) Джорж Перлін. Цей проект представлений у колективній монографії "Основи демократії" (2002 рік) такими відомими громадськими і державними діячами України, як академіки В.Г.Кремень, В.П.Андрущенко, професор А.Колодій та колектив авторів з усієї України [7]. В монографії робиться оптимістичний висновок щодо того, що розвиток української освіти цілком залежить від перспектив демократизації країни і навпаки.

Це передбачає, зокрема втілення в освіту демократичних принципів, процедур, умов не тільки в ланці її управління та організації, але і у самий процес виховання та навчання, в життя учнівської молоді, як це зробив А.С.Макаренко. При цьому демократичні засади, що у своїй узагальненій формі представлені у нашому посібнику [11], мають специфічно, "освітньо" трансформуватися – методологічно, дидактично, психолого-педагогічно, технологічно – не втрачаючи своєї сутності і не підмінюючись іншими поняттями.

В європейських країнах існує цікавий досвід втілення демократичних принципів безпосередньо у навчальні плани навчання і виховання учнівської молоді. Розглянемо, для прикладу, типовий навчальний план (**c u r r i c u l u m**) для дошкільних закладів Швеції, який вивішений у кожному дитячому садочку цієї країни. Так, в цьому плані стверджується, зокрема такі положення (виділимо з тексту плану лише ті з них, в яких зустрічається поняття **демократія**):

"**Демократія** формує фундамент дошкільної освіти..."

Найважливіше завдання дошкільної освіти є передати і сформувати повагу дошкільнят до прав людини і основних **демократичних цінностей**, на яких базується шведське суспільство...

Позиція дорослих впливає на розуміння та повагу дітей до прав і обов'язків, що діють у **демократичному суспільстві**...

Дії працівників дошкільних закладів мають здійснюватися **демократично**...

Дошкільне виховання має активно і свідомо впливати й стимулювати дітей до розвитку їх розуміння та прийняття ними **демократичних цінностей**, що поширені в нашому суспільстві...

Дошкільна освіта використовує **демократично діючі методи**, в застосуванні яких діти беруть активну участь...

Дошкільна освіта забезпечує розуміння дітьми того, чим є **демократія**...

Дошкільна освіта розвиває здатність дітей розуміти суспільну ситуацію і діяти відповідно до **демократичних принципів**...

Педагогічні колективи дошкільних навчальних закладів повинні готувати дітей до участі у прийнятті відповідальності, прав і обов'язків, що притаманні **демократичному суспільству**".

Відмітимо, що мова йде про дошкільну освіту як базову для загальної, вищої та освіти дорослих...

У типовому навчальному плані, рекомендованому Міністерством освіти Швеції для загальноосвітньої школи, демократичні принципи навчання і виховання шведських школярів зосереджені у 10 його пунктах, що визначають демократичний дух цієї ланки освіти. Мова йде про такі принципи положення, як:

– національна шкільна система базується на **демократичних принципах**.

– шкільна освіта має передавати і формувати у школярів поважне ставлення до прав людини і основних **демократичних цінностей**, на яких базується шведське суспільство.

– само по собі недостатньо, щоб освіта формувала лише знання про фундаментальні цінності, вона повинна забезпечувати досконале використання **демократично діючих методів** і розвивати у школярів здатність й готовність приймати на себе особисту відповідальність й брати активну участь у громадській суспільній діяльності.

– школа має формувати в учнів стійкі форми знань, що конституціюють структуру громадянських стосунків у суспільстві, котрі базуються на фундаментальних **демократичних цінностях** і правах людини, які ми всі розділяємо.

– школа відповідає за те, щоб у всіх учнів формувалися передумови для задовільної участі у **демократичному прийнятті рішень** у громадянському і трудовому житті.

– згідно з Актом освіти, остання повинна передавати школярам інформацію, відповідно до фундаментальних **демократичних цінностей** і прав людини, що захищають недоторканність, свободу і цілісність індивіда, рівноправ'я всіх людей, гендерну рівність і солідарність між людьми.

– метою школи є те, щоб всі учні могли свідомо визначати свої погляди, спираючись на знання своїх людських прав і фундаментальних **демократичних цінностей** настільки, наскільки особистість знає це на власному досвіді.

– всі, хто працює в школі, мусять прививати кожному учневі повагу й уміння застосовувати **демократичні підходи**.

– вчителі мають ясно використовувати фундаментальні **демократичні цінності** шведського суспільства й права людини і разом з учнями обговорювати конфлікти, що можуть виникнути між їх цінностями і правами та реальними подіями.

– мета школи полягає в тому, щоб кожний учень міг індивідуально, на основі знання **демократичних принципів**, розвивати далі свою здатність працювати **демократичним шляхом**.

Показово те, що демократичні цінності становлять також основу курикулуму для програм освіти дорослих, який розроблений Міністерством освіти Швеції 2012 року. Наведемо три принципові демократичні положення цієї програми:

– освіта дорослих презентує такі знання, що визначають структуру громадських стосунків у суспільстві, більш того, ці знання базуються на системі цінностей, що включає як фундаментальні **демократичні цінності** і повагу до прав людини.

– освіта дорослих повинна передавати – і закріплювати серед них – повагу до прав людини та **базові демократичні цінності**, на яких ґрунтується шведське суспільство.

– освіта дорослих відповідає за те, щоб кожний учень включався у процес навчання за своїм навчальним планом, маючи в якості передумови участь у прийнятті **демократичних рішень** у суспільстві та у трудовому житті.

Отже демократичні цінності складають фундаментальну основу неперервної освіти в Швеції. Те ж саме можна сказати і про освіту країн, що входять у Євросоюз. Тому слід докладніше зупинитися на визначенні демократичних засад діяльності демократичного

громадянського суспільства.

Демократичні засади – цінності, принципи, процедури, умови – діяльності громадянського суспільства визначаються розумінням **демократії** саме як народовладдя, як формою політичної організації суспільства, основою на визнанні народу в якості джерела влади, що проголошено в конституціях багатьох країн, в тому числі і Конституції України [3].

Відповідно до цього, **основними демократичними принципами**, що забезпечують функціонування сучасного цивілізованого громадянського суспільства, згідно з існуючими даними, виступають наступні:

1. Принцип народовладдя, з якого випливає принцип громадянського самоврядування;

2. Принцип верховенства права, правового закону, тобто існування закону для людини, а не людини для закону, гарантії права на захист особистості від свавілля політичної влади, що зафіксовано у Конституції України.

3. Принцип пріоритету прав, обов'язків і свобод людини та громадянина, взаємозв'язку свободи і відповідальності, прав і обов'язків, свободи і рівності громадян у своїй гідності;

4. Принцип виборності органів державної влади та громадянського суспільства шляхом голосування;

5. Принцип підпорядкування меншості більшості після голосування і врахування думки меншості більшістю, тобто забезпечення інтересів більшості при гарантуванні прав меншості відстоювати власну позицію, відігравати свою роль у суспільному житті;

6. Принцип плюралізму (від лат. pluralis – множинний), тобто можливість існування різних думок, ідеологій, партій, організацій тощо. Згідно з цим принципом, суспільно-політичне життя має складатися з діяльності численних взаємозалежних і водночас автономних соціальних та політичних груп, партій, організацій, ідеї та програми яких вільно порівнюються та змагаються між собою. Проявом плюралізму в політичній системі є багатопартійність. Плюралізм гарантує існування свободи думки, совісті та віросповідання, громадсько-політичних об'єднань та ініціатив. В ході обговорення цих думок має проявлятися толерантність і виваженість.

7. Принцип поділу влади в демократичній країні, тобто відокремлення виконавчої влади від законодавчої та незалежності судової влади, а також існування системи “стримувань та противаг”.

8. Принцип представництва, за яким у сучасних державах вирізняються форми опосередкованої та безпосередньої, прямої, демократії, проявами якої вважається громадянське суспільство та референдум.

9. Принцип гласності та врахування громадської думки. Гласність передбачає: відкритість держави та державних діячів для критики з боку суспільства; доступність інформації, що має суспільне значення; розвинену та налагоджену систему засобів масової інформації, перш за все незалежних, тобто вільних від державно-політичної цензури. Гласність не може бути всеохоплюючою – її межі визначаються морально-правовим рівнем суспільства та сферою державних таємниць, які повинні бути чітко зафіксовані законом; з цим пов'язана свобода слова, яка можлива лише за умови відповідальності за це слово.

10. Принцип дотримання особистої честі та гідності людини, приниження яких повинно каратися законом; недопущення порушення загальноприйнятних норм моралі та відносин між людьми, зокрема таких порушень цих норм, як порнографія, насильство, заклики до національної, релігійної та соціальної ворожнечі та ін.

Слід зауважити, що існує певна неоднозначність у розумінні принципів і процедур демократії, тому наявні у доступних джерелах дані піддаються нами деякому узагальненню, що не змінює їх сутності.

Втілення демократичних принципів у суспільне життя забезпечується відповідними **демократичними процедурами**, такими як:

– Створення демократичної структури суспільства і органів самоврядування шляхом виборів;

– Організація зборів та визначення його органів і порядку роботи;

– Дотримання правил представницької (опосередкованої) і прямої (безпосередньої) демократії;

– Делегування повноважень в системі демократичного представництва, що реалізується на основі вільних та імперативних мандатів;

– Вибори політичних лідерів та керівників громад певним електоратом (від лат. elector –

виборець), тобто загальною або частковою сукупністю виборців.

– Обговорення та прийняття рішень шляхом голосування на зборах відповідно до їх виду – звичайне зібрання, конференція, з'їзд; проведення систематичного громадянського обговорення актуальних проблем державного і суспільного життя, ініціатив громадян і проектів покращення справ;

– *Затвердження результатів демократичного обговорення суспільних рішень поточним голосуванням і кінцевим референдумом; рішення приймаються простою або кваліфікованою більшістю, консенсусом в ході відкритого або таємного голосування на зібраннях громадян; загальнонародне голосування з приводу будь-якого важливого питання держави і суспільства відбувається шляхом референдуму;*

– Опанування та змагальність в ході відкритого обговорення кандидатур на виборах або питань, поставлених на голосування або референдум;

– Вивчення громадської думки, зокрема в ході соціологічних досліджень;

– Звітність обраного керівництва перед членами громади;

– Опротестування, блокування, відзив рішень;

– *Критика і самокритика в її конструктивній формі;*

– *Здійснення контролю і самоконтролю діяльності державних службовців і поведінки членів громадянського суспільства;*

– *Накладання відповідальності за виконання рішень суспільства і влади тощо.*

Сучасна демократія – це передусім механізм здійснення народовладдя, що забезпечує водночас дотримання прав, обов'язків і свобод особистості. В демократії центр тяжіння зміщується з питання про те, хто керує, на питання про те, яким чином здійснюється керування. Демократія сьогодні – це механізм здійснення державної влади, який забезпечує виконання волі більшості населення.

Впровадження зазначених демократичних принципів і процедур у громадянське суспільство та освіту звичайно не починається з нуля, а спирається на певні демократичні починання, елементи демократії, які вже здавна втілюються у соціальне життя, приміром, у вигляді народного віча, козацьких рад, комун, майданів, об'єднаних територіальних громад тощо [11]. Вони входять у свідомість та робочий тезаурус політиків, урядовців, педагогів, психологів, учнівської молоді і представлені певним чином у роботі різноманітних зібрань, рад різного рівня – від наукових і педагогічних до місцевих і Верховної ради. Проте цих елементів ще дуже мало і вони реалізуються переважно формально, політично заангажовано, бюрократично, часто спотворено. Необхідна значно глибша, системна, справжня демократизація державного, суспільного, освітнього й особистого життя громадян, як це робиться у розвинутих демократичних державах.

Демократизація, як на це вказував Дж.Д'юї, вкрай необхідна освіті, зважаючи на її суспільний характер – візьмемо до уваги ту обставину, що навчання і виховання учнівської молоді здійснюється переважно у групових формах – у класах, групах, аудиторіях, колективах шкіл. Але по суті справи освіта фактично носить переважно індивідуальний характер, коли психологічну ситуацію навчання більшості учнів можна описати відомим висловом "самотність у групі". Очевидною є проблема ізоляції індивідуума в соціумі, його відмежованості від цього соціуму, низька суспільна активність, байдужість. Демократизація ж починається з протилежного, як це показано у соціально-педагогічній системі А.С. Макаренка – коли живий освітній соціум структурується на різноманітні суспільні утворення – загони, команди, колективи, з яких великим педагогом створювалася спочатку колонія (у своєму первісному значенні, як у США, – община мігрантів, їх громада в чужій країні), а потім – комуна (громада на засадах самоврядування, взірцем якої є комуна як територіально-адміністративна одиниця в сучасній Франції). Головне, що між членами комуни налагоджується активна жива взаємодія за певними правилами і кожна дитина, і кожна доросла людини включається в цю демократичну взаємодію як в ефективно діючу і розвиваючу матрицю.

Відповідно до цього, у підготовленому нами посібнику [11] наводяться основні властивості особистості громадянина як члена громадянського суспільства та загальні правові, соціально-психологічні й організаційні засади побудови і функціонування освітянських осередків громадянського суспільства. При цьому враховані нароби зарубіжних і вітчизняних педагогів, що знайшли визнання у світі. Мова йде, передусім, про філософсько-педагогічні погляди Дж.Д'юї на роль демократії і розвинутого суспільства в розбудові освіти та про соціально-

педагогічну систему А.С.Макаренка, яку деякі сучасні фахівці і автор вважають ефективною освітянською моделлю розвитку громадянського суспільства і особистості громадянина, сам демократичний дух якої доцільно використати при реформуванні системи освіти, звичайно з врахуванням вимог сьогодення.

У зв'язку з цим, запропонована орієнтовна програма експериментального розвитку освітянського осередку громадянського суспільства та особистості громадянина у закладах освіти і науки на основі демократичних засад, при використанні засобів психологічної служби системи освіти, зокрема соціально-психологічного тренінгу. Звичайно, що вона має стати предметом обговорення, експертизи спеціалістами, доповнення й удосконалення. Цікаво те, що аналіз професійних функцій соціальних педагогів і практичних психологів системи освіти свідчить про те, що де-факто психологічна служба системи освіти вже приступила до побудови і функціонування елементів освітянського осередку громадянського суспільства та розвитку особистості громадянина в умовах навчальних закладів, що треба враховувати як серйозний практичний доробок в напрямку створення всеукраїнського громадянського суспільства [9].

Розглянемо стисло можливі етапи становлення, організації та функціонування демократично діючого освітянського осередку громадянського суспільства у навчальному закладі, приміром – у загальноосвітньому або вищому навчальному закладі – у вигляді орієнтовної поетапної схеми дій, яка звичайно потребує подальшого уточнення в ході обговорення, кваліфікованої експертизи, апробації, зокрема у наукових, педагогічних, учнівських та батьківських громадах науково-дослідних і навчальних закладів. Ця програма включає, на думку автора, наступні етапи, які можуть бути втілені у вигляді спеціального алгоритму роботи тренінгу освітянського осередку громадянського суспільства у навчальному закладі [11]:

- 1.Збір громади та організація громадянського суспільства.**
- 2.Правове забезпечення та легітимізація діяльності громадянського суспільства.**
- 3.Висування нагальних проблем, ініціатив, пропозицій щодо їх вирішення та їх громадське обговорення і затвердження (деліберація).**
- 4.Формування першочергових проектів вирішення нагальних проблем та планів їх реалізації інститутами громадянського суспільства і держави.**
- 5.Голосування та референдум, мобілізація суспільних і державних ресурсів на виконання пріоритетних проектів.**
- 6.Контроль та відповідальність суспільства і влади за виконання прийнятих проектів.**
- 7.Звіт про виконання проектів, законодавче забезпечення удосконалення і визначення наступних етапів роботи громадянського суспільства.**

Апробація цього алгоритму у навчальних закладах призвела до отримання певних попередніх результатів.

Так, 14 вересня цього року автор статті перебував у загальноосвітній школі с. Світязь Шацького району Волинської області, де в ході інтерактивної доповіді був проведений у стислій формі тренінг розвитку освітянського осередку громадянського суспільства. З числа 7 етапів наведеного вище алгоритму були реалізовані 3, 4 і 5 пункти. Зокрема, учням і вчителям було запропоновано висунути і сформулювати в ході усного виступу найважливіші для України і для них проблеми й ініціативи та пропозиції з їх вирішення. Учні і вчителі самостійно виділили такі, як проблеми війни і встановлення миру, збереження територіальної цілісності України, подолання бідності і підвищення рівня культури народу. Далі в ході голосування був визначений рейтинг цих проблем (кількість голосів "так" із 40 присутніх учнів і вчителів, що взяли участь у голосування). Внаслідок такого рейтингового голосування, проблема встановлення миру в країні зайняла перше місце (34 "так" із 40 присутніх). Далі йшли проблема збереження територіальної цілісності України (29 "так" із 40), проблема подолання бідності (12 "так" із 40) та проблема підвищення рівня культури населення (7 "так" із 40).

На наступному етапі роботи тренінгового освітянського осередку громадянського суспільства відбулися формування і обговорення цих проблем, висування ініціатив і пропозицій щодо їх вирішення та розробка проекту розв'язання найважливішої за результатами рейтингового голосування проблеми – встановлення миру в країні. Проте, коли відповідний проект був вербально оформлений, проголошений і поставлений на референдум для суспільного і державного виконання, то отримав усього 14 позитивних голосів із 40, тобто не був прийнятий. Цей негативний результат відображає явно недостатній рівень громадянської компетентності

учнів, фактичну відсутність досвіду функціонування дорослого громадянського суспільства в Україні і водночас – перспективність даної роботи у школі.

Висновки. Отже, якщо ми хочемо, щоб юна людина у майбутньому жила у демократичному суспільстві, то треба, щоб вона штучно не викидалася з нього в поки що переважно авторитарно діючій школі, а жила ще в дитинстві у демократичному освітянському середовищі повною мірою, а не елементарною і скороченою. Демократизація має охоплювати всі періоди вікового становлення людини – від народження, дитинства, юності до молодості, зрілості й далі. Тому вказані демократичні принципи, процедури і умови мають бути єдиними для усього життя особистості, маючи при цьому свою якісну і кількісну вікову специфіку. Саме це розуміли в свій час, на наше переконання, Дж.Дьюї та його послідовники в США, Швейцарії, Швеції та інших європейських країнах, формуючи і втілюючи демократичну парадигму в систему освіти для учнівської молоді й дорослих. Саме такою, демократичною за своєю суттю, можна вважати соціально-педагогічну систему А.С.Макаренка, школу виховання громадянина В.О.Сухомлинського, технологію комунарського творчого виховання школярів І.П.Іванова та ін. На сучасному етапі розвитку української освіти найкращу можливість втілення демократичної парадигми створює, на наше переконання, освітній осередок громадянського суспільства у навчальному закладі.

Звичайно, що сутність демократичної парадигми, демократичних принципів та процедур діяльності української освіти треба ще краще усвідомити, зрозуміти, розвинути, перевести на мову дидактики, втілити у доречні методи і технології навчання і виховання. Цьому має сприяти краще пізнання історичного досвіду її розробки, накопиченого зарубіжними і вітчизняними філософами, соціологами, педагогами і психологами, а головне – усвідомлення гострої потреби у демократизації країни та суспільства, у розвитку особистості громадянина і громадянського суспільства. Автор вірить в те, що представлені ним дані будуть корисними для розгортання комплексної роботи з побудови освітянського осередку ефективно діючого громадянського суспільства України – як форми прямої демократії та умови соціально-економічного прогресу українського народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

- 1.Абрам'юк Ігор. Врегулювання механізмів участі громадян в управлінні громадою / Ігор Абрам'юк, Анатолій Ткачук. – Легальний статус, 2011. – 64 с.
- 2.Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук.-метод. посіб. / І.А. Зязюн. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.
- 3.Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року зі змінами та доповненнями згідно із Законом України "Про внесення змін до Конституції України" № 2222-IV.– Харків: ФОП Співак Т.К., 2010.– 48 с.
- 4.Культура і спільнота у становленні педагога / За ред. К.М.Кларка і Т.С.Кошманової.– Львів: Видавн. центр Львівського Національного ун-ту імені Івана Франка, 2000.– 408 с.
- 5.Лук'янова Л.Б. Педагогічний персонал для роботи з дорослими: зміст поняття та сутність діяльності / Л.Б. Лук'янова // Європейський Союз – Україна: освіта дорослих: збірник матеріалів Форуму днів освіти дорослих в Україні (м. Київ, 4-6 листопада 2014 р.) [колектив авторів]. – К.: Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2015.– 200 с. – С.29-37.
- 6.Ничкало Н.Г. Особистісний і професійний розвиток дорослих у контексті цивілізаційних змін / Н.Г.Ничкало // Європейський Союз – Україна: освіта дорослих: збірник матеріалів Форуму днів освіти дорослих в Україні (м. Київ, 4-6 листопада 2014 р.) [колектив авторів].– К.: Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2015.– 200 с.– С.25-28.
- 7.Основи громадянського суспільства: Словник: Для студ. вищ. навч. закл./ Н.Г.Джинчарадзе, М.А.Ожеван, А.В.Толстоухов та ін.– К.: Знання України, 2006.– 232 с.
- 8.Основи демократії: Навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів / Авт. колектив: М.Бессонова, О.Бірюков, С.Бондарчук та ін.; За заг. ред. А.Колодій; М-во освіти і науки України, Академія педагогічних наук України, Укр.-канад. проект "Розбудова демократії", Ін-т вищої школи.– Вид. 2-ге, стереотипне.– К.: Вид-во "Ай Бі", 2004.– 668 с.
- 9.Панок В.Г. Психологічна служба: Навчально-методичний посібник для студентів і викладачів / В.Г.Панок. – Кам'янець-Подільський: ТОВ Друкарня Рута, 2012.– 488 с.
- 10.Пилинський Ярослав. Деліберативна освіта в умовах децентралізації. Посібник з організації дорадчого навчання громадян. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України.– К.: "Стилос", 2018. – 173 с.
- 11.Рибалка В.В. Соціально-педагогічне і психологічне забезпечення розвитку дієвого

громадянського суспільства і особистості громадянина: посібник / Валентин Рибалка. – К.: ТАЛКОМ, 2018.– 226 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Abramiuk Ihor. Vrehuliuvannia mekhanizmviv uchasti hromadian v upravlinni hromadoiu / Ihor Abramiuk, Anatolii Tkachuk. – Lehalniyi status, 2011. – 64 s.
2. Ziaziun I.A. Pedahohika dobra: idealy i realii: Nauk.-metod. posib. / I.A. Ziaziun. – K.: MAUP, 2000. – 312 s.
3. Konstytutsiia Ukrainy, pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku zi zminamy ta dopovnenniamy zghidno iz Zakonom Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy" № 2222-IV.– Kharkiv: FOP Spivak T.K., 2010.– 48 s.
4. Kultura i spilnota u stanovlenni pedahoha / Za red. K.M.Klarka i T.S.Koshmanovoi.– Lviv: Vydavn. tsentr Lvivskoho Natsionalnoho un-tu imeni Ivana Franka, 2000.– 408 s.
5. Lukianova L.B. Pedahohichniyi personal dlia roboty z doroslymy: zmist poniattia ta sutnist diialnosti / L.B. Lukianova // Yevropeyskiyi Soiuz – Ukraina: osvita doroslykh: zbirnyk materialiv Forumu dnev osvity doroslykh v Ukraini (m. Kyiv, 4-6 lystopada 2014 r.) [kolektyv avtoriv]. – K.: Nizhyn: Vydavets PP Lysenko M.M., 2015.– 200 s. – S.29-37.
6. Nychkalo N.H. Osobystisnyi i profesiinyi rozvytok doroslykh u konteksti tsyvilizatsiinykh zmin / N.H.Nychkalo // Yevropeyskiyi Soiuz – Ukraina: osvita doroslykh: zbirnyk materialiv Forumu dnev osvity doroslykh v Ukraini (m. Kyiv, 4-6 lystopada 2014 r.) [kolektyv avtoriv].– K.: Nizhyn: Vydavets PP Lysenko M.M., 2015.– 200 s.– S.25-28.
7. Osnovy hromadianskoho suspilstva: Slovnyk: Dlia stud. vyshch. navch. zakl./ N.H.Dzhyncharadze, M.A.Ozhevan, A.V.Tolstoukhov ta in.– K.: Znannia Ukrainy, 2006.– 232 s.
8. Osnovy demokratii: Navch. posib. dlia studentiv vyshch. navch. zakladiv / Avt. kolektyv: M.Bessonova, O.Biriukov, S.Bondarchuk ta in.; Za zah. red. A.Kolodii; M-vo osvity i nauky Ukrainy, Akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Ukr.-kanad. proekt "Rozbudova demokratii", In-t vyshchoi shkoly.– Vyd. 2-he, stereotypne.– K.: Vyd-vo "Ai Bi", 2004.– 668 s.
9. Panok V.H. Psykholohichna sluzhba: Navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv i vykladachiv / V.H.Panok. – Kamianets-Podilskyi: TOV Drukarnia Ruta, 2012.– 488 s.
10. Pylynskiyi Yaroslav. Deliberatyvna osvita v umovakh detsentralizatsii. Posibnyk z orhanizatsii doradchoho navchannia hromadian. Instytut pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh NAPN Ukrainy.– K.: "Stylos", 2018. – 173 s.
11. Rybalka V.V. Sotsialno-pedahohichne i psykholohichne zabezpechennia rozvytku diievoho hromadianskoho suspilstva i osobystosti hromadianyna: posibnyk / Valentyn Rybalka. – K.: TALKOM, 2018.– 226 s.

Рибалка В.В. Демократическая парадигма в образовании и развитие образовательного центра гражданского общества

Рассматриваются особенности развития образовательного центра гражданского общества в Украине, который ориентируется на главные аспекты актуализации гражданского общества в развитых странах мира. Поскольку в последние десятилетия в образовании происходит трансформация авторитарной парадигмы в демократическую, то в условиях построения демократической Украины, в которой утверждается народовластие, ее образовательная отрасль должна строиться на демократических принципах, процедурах и условиях. Эта мысль уже более двух веков отстаивается в мировой философии и педагогике, в которой утверждается демократическая парадигма как основа построения демократического государства, гражданского общества и формирования личности гражданина. Делается вывод, что демократизация должна включать все периоды возрастного становления человека – от рождения, детства, юности к молодости, зрелости и далее. Поэтому указанные в статье демократические принципы, процедуры и условия должны быть едиными для всей жизни личности, имея при этом свою качественную и количественную возрастную специфику. Обосновывается, что сущность демократической парадигмы, демократических принципов и процедур деятельности украинского образования следует еще лучше осознать, понять, развить, перевести на язык дидактики, воплотить в уместные методы и технологии обучения и воспитания. Этому должно способствовать познание исторического опыта ее разработки, накопленного зарубежными и отечественными философами, социологами, педагогами и психологами. Представленные данные будут полезными для развертывания комплексной работы по построению образовательного центра эффективно действующего гражданского общества Украины – как формы прямой демократии и условия социально-экономического

прогресса украинского народа.

Ключевые слова: гражданское общество; суверенное и независимое, демократическое, социальное, правовое государство; демократические принципы, процедуры и условия; прямая демократия, демократическая парадигма образования.

Rybalka V.V. Democratic paradigm in education and the development of an educational center for civil society

The peculiarities of the development of the educational center of civil society in Ukraine, which focuses on the main aspects of actualization of civil society in developed countries of the world, are considered. Since the transformation of the authoritarian paradigm towards a democratic one in education has taken place in recent decades, in the condition of building a democratic Ukraine, which consolidates democracy, its educational branch should be based on democratic principles, procedures and conditions. For over two centuries, this idea has been advocated in world philosophy and pedagogy, which established a democratic paradigm as the basis for building a democratic state, civil society and a citizen's personality. It is concluded that democratization should cover all periods of age formation of a personality – from birth, childhood, youth to maturity and so on. Therefore, the article has it that the democratic principles, procedures and conditions must be unique for the life of the personality, while having their qualitative and quantitative age-specifics. It is substantiated that the essence of democratic paradigm, democratic principles and procedures of Ukrainian education should be better understood, developed and translated into the language of didactics, implemented in appropriate methods and technologies of education and professional training. This should help to better understand the historical experience of its development, accumulated by foreign and domestic philosophers, sociologists, educators and psychologists, and most importantly – the awareness of the acute need for the democratization of the country and society. The data presented in the article will be useful for deploying a comprehensive work concerning the construction of an educational center of an effective civil society in Ukraine, as a form of direct democracy and the conditions for social and economic progress of the Ukrainian people.

Key words: civil society; sovereign and independent, democratic, social, legal state; democratic principles, procedures and conditions; direct democracy, democratic paradigm of education.

УДК 37.04-053

О. А. Самойленко,

кандидат педагогічних наук, докторант кафедри педагогіки
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)
samoilenco@ukr.net
ORCID 0000-0002-2305-4111

АНДРАГОГІЧНИЙ ПІДХІД У НАВЧАННІ ДОРΟΣЛИХ (ДОСВІД СЛОВАЧЧИНИ)

У статті представлено результати компаративного аналізу технологій навчання дорослих (педагогічний та андрагогічний підхід). Доведено, що соціально-економічні умови розвитку європейських країн у другій половині ХХ століття призвели до виникнення нового підходу в навчанні дорослих – андрагогічного, результатом чого є формування адаптивної особистості, здатної до самонавчання, розвитку і виховання; упровадження новітніх технологій; відповідального прогнозування та усвідомлення наслідків прийнятих рішень. Відповідно навчати дорослого за таких вимог має спеціаліст-андрагог, який володіє необхідними компетенціями, вміннями та навичками. Розкрито досвід Словацької республіки щодо підготовки андрагогів, яку реалізують заклади вищої освіти на бакалаврському та магістерському рівнях.

Ключові слова: освіта та навчання дорослих, відкрите суспільство, андрагогіка, андрагог.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. У сучасних умовах різко зростають об'єктивні та суб'єктивні потреби у навчанні дорослих. За словами одного з найбільших теоретиків та практиків освіти дорослих американського вченого М. Ш. Ноулза, головним завданням сьогодення є "виробництво компетентних людей – таких людей, які були б здатні застосовувати свої знання у